

Вища школа: дійсно трансформація чи незначні зміни?

Зміни, що відбуваються у всіх сферах суспільного життя сучасної України не обійшли і освіту. Остання є не лише сферою постійного продукування (відтворення) інтелектуального потенціалу населення, а й територією занурення людей у світ культури, формування у них світоглядних орієнтирів, прилучення до моральних, правових, естетичних та інших цінностей. Від цільових установок, організації освітнього процесу, його рівня, змістовної наповненості, методології та методичного забезпечення у всі часи залежало майбутнє держав і суспільств. Якщо початкова і середня освіта може розглядатись як інтелектуально-духовний фундамент людини, то вища - базова підвалина її професійного росту, умова розширення і поглиблення світогляду, зростання культурного рівня. Система функціонування вищої школи ¹ завжди має своє продовження далеко за її межами. Знання, рішення, вчинки, соціальні дії тих, хто отримав вищу освіту, охоплюють всі сфери суспільного життя - від політики на загальнодержавному рівні до роботи житлово-експлуатаційної контори. Цієї тотальності неможливо уникнути. Слабка фахова підготовка, невисокий загальнокультурний рівень своїми наслідками мають невиважені, а то й помилкові дії. І навпаки, високоосвічена і культурна особистість шукає, як правило, найбільш оптимальний вихід із самої складної ситуації, генерує оригінальні ідеї, мислить творчо і масштабно.

Одним з перших кроків, здійснених на загальнодержавному рівні в перші роки незалежності України, стала масова зміна назв вищих закладів освіти – з інституту на університет. І аргументація була, ніби, серйозною: вища освіта на Заході – освіта університетська; університет, як юридична особа, має більше прав; адміністрація і колектив навчального закладу отримують більше свободи у використанні коштів, організації навчального процесу, створенні нових факультетів, кафедр, лабораторій, інших підрозділів. За невеликий відрізок часу

¹ У статті автор зосереджує увагу передусім на вищій школі III-IV рівнів акредитації.

з'явилося безліч університетів.² Але, на жаль, це була лише зміна вивісок. В межах нової форми максимально зберігся старий зміст. У подавляючій більшості вищих закладів освіти навчально-виховний процес суттєвих змін не притерпів. Тому говорити тут про якусь трансформацію (= перетворення!) освіти не приходиться. Це прості зміни, не стільки внутрішнього, скільки зовнішнього характеру. Не випадково викладачі старшого покоління дуже часто називають “свій” вуз традиційно інститутом, а у великих студентських центрах – Києві, Львові, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську – університетом продовжують “величати” саме той єдиний вуз, який дійсно ще з радянських часів відповідає високим критеріям саме університетського рівня. Не краща ситуація з університетами, які отримали статус національних. По-перше, їх занадто багато. І вже це нівелює високе знання.³ По-друге, система фінансування цих закладів, оплата праці викладачів і співробітників, матеріальна база (за рідким винятком) мало чим відрізняються від пересічного університету. Тому дійсно національних університетів, не за назвою, а за суттю, змістом, матеріальною базою, складом викладацьких кадрів, внеском у розвиток науки, рівнем підготовки студентів, дуже мало. Вони відомі як в Україні, так і за її межами. Дипломи цих навчальних закладів високо котируються у світі науки, бізнесу, політики.

Новацією в освітньому просторі України стало створення вищих закладів освіти приватної форми власності⁴. І хоча спочатку у цій справі було багато примітивізму і навіть шахрайства, з часом ситуація стабілізувалась. Серед фахівців та й не тільки них, сьогодні час від часу спалахують дискусії щодо слабких і сильних сторін недержавної вищої школи. Противників її не менше ніж прихильників. Крапки над “і” розставить час. Єдине, що можна однозначно стверджувати: попит на таку освіту в Україні існує. Недержавні навчальні заклади

² Станом на 1 березня 2007 року доля університетів у системі вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації всіх форм власності складала 50 % (184 університети, 58 академій, 125 інститутів, 1 консерваторія) [1, 5].

³ Станом на 1 березня 2007 року – 87 [1, 6].

⁴ Станом на 1 березня 2007 року в Україні функціонувало 127 таких вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації [1, 16], що складало 35% від загальної кількості університетів, академій та інститутів всіх форм власності.

зайняли свою нішу на ринку освітніх послуг. Деякі з них є навіть престижними. Окремих слів заслуговуюють профіль цих закладів та склад студентів. У приватній вищій школі яскраво домінує гуманітарна спрямованість. Контингент студентів - колишні абітурієнти державних вузів і ті, хто апріорі був впевнений: рівень їх знань є недостатнім для участі у конкурсі у державних вузах. Власна багатолітня практика викладання філософських дисциплін у вищих навчальних закладах державної і недержавної форм власності дозволяє зробити порівняння і висновки щодо специфіки навчання і засвоєння студентами навчального матеріалу. Мотивація навчання, ставлення до нього, глибина знань вищі у державних вузах. І це при тому, що приватна освіта є платною. У дуже багатьох недержавних навчальних закладах гостро стоїть питання забезпечення студентів підручниками, навчальними посібниками, іншими методичними матеріалами. Досить складним залишається і кадрове питання. На постійній основі тут працює незначна частина викладачів, багато з них – пенсіонери. Всі інші – сумісники. І якщо в офіційних звітах стан справ у цій сфері задовільний або навіть гарний, то реальна ситуація інша. Непоодинокі випадки, коли на кафедрі лише один-два викладачі - у штаті, всі інші – за його межами. Не дивлячись на те, що керівництво приватних закладів освіти намагається залучити до роботи найкращих, організувати і забезпечувати в таких умовах навчально-виховний процес нелегко. Ще складніше цілеспрямовано здійснювати науково-дослідну і навчально-методичну роботу. Тому не дивно, що лєвова частка наукових здобутків та методичних розробок у таких навчальних закладах – це публікації, підготовлені викладачами за основним місцем роботи – у державних вузах. Сказане зовсім не означає, що приватна вища школа – це погано, а державна – добре. Існують приклади, коли матеріальна база, організація навчально-виховного процесу, науково-дослідна та навчально-методична робота у закладах освіти недержавної форми власності знаходяться на досить високому рівні. Але це не закономірність, а приємні винятки. Думаю, що по мірі того, як Україна буде інтегруватись у європейський освітній простір,

означені вище проблеми об'єктивно зніматимуться. Право на існування кожен вуз виборюватиме у жорсткій конкуренції, доказуючи його якістю власної діяльності.

Важливим кроком, що сприяв і сприяє мобілізації вузівських колективів, вдосконаленню їх роботи, підвищенню відповідальності, інтенсифікації навчального процесу, стало запровадження Міністерством освіти України на початку 90-х років минулого століття ліцензування і акредитації закладів освіти, спеціальностей і програм. Ці дві взаємопов'язані процедури дозволяють, з одного боку, ніби рентгеном “просвітити” різноаспектну життєдіяльність кожного вищого закладу освіти, визначити його внутрішні можливості, досягнення і проблеми, а з другого – окреслити конкретні кількісні і якісні параметри, орієнтири функціонування. В такий спосіб держава і контролює вузи, і стимулює їх до пошуку шляхів підвищення якості підготовки спеціалістів. Сподіватись на збільшення ліцензованого обсягу прийому до навчального закладу можна лише за умови, коли студенти, що навчаються, демонструють належний рівень знань, а адміністрація закладу піклується про їх працевлаштування. Суттєве значення у процесі підготовки до акредитації має внутрішньовузівський контроль за організацією навчального процесу та якістю знань студентів. Досить часто він носить формальний характер. І лише коли настає час зовнішньої перевірки роботи навчального закладу, виявляється, що знання у студентів неглибокі, а навчальному процесу властива велика кількість недоліків. Методика і процедура самооцінки вузом своїх проблем і досягнень потребують кардинального вдосконалення. Не дивлячись на громіздкість показників, процесуальну складність ліцензування і акредитації, нерідкі прояви бюрократизму і формалізму, ці процедури відіграють важливу роль в забезпеченні цілісності і спадковості освітнього процесу як на рівні кожного вузу, так і суспільства вцілому.

Особливе місце у змінах, що відбулись у вищій школі країни в останні 5 років, належить державним стандартам освіти. І це не дивно. Адже “... вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки встановлюються державними стандартами освіти, які є основою оцінки освітнього та освітньо-

кваліфіційного рівня громадян незалежно від форми одержання освіти” [2, 67]. Дуже важким, суперечливим, не завжди вдалим і незакінченим виявився шлях цього документа (= документів). Зважаючи на те, що в стандартах враховуються особливості напрямів підготовки фахівців, специфіка освітньо-кваліфікаційних рівнів і спеціальностей, вони вирізняються змістовною різноманітністю, досить складною структурою і, на жаль, великою надуманістю. Їх головний недолік – це відсутність належним чином обґрунтованої методологічної основи. Саме тому змістовні частини як освітньо-кваліфікаційних характеристик, так і освітньо-професійних програм, вибудовані не на чітких вихідних принципах, а довільно – так, як вважали за потрібне автори, які їх готували. Зрозуміти, навіть при великому бажанні, чому в освітньо-кваліфікаційних характеристиках виділяються одні, а не інші виробничі функції, типові задачі діяльності, уміння та здатності випусників вузу, а в змістовній частині освітньо-професійних програм – певні змістовні модулі, неможливо. Щоб переконатись у цьому, рекомендую кожному бажуючому ознайомитись, наприклад, із документом, що має назву “Змістовні частини галузевих стандартів освіти підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста та бакалавра щодо гуманітарної, соціально-економічної та екологічної освіти та освіти з безпеки життя і діяльності людини й охорони праці” (Додаток до інструктивного листа Міністерства освіти і науки України від 19 червня 2002 року № 1/9- 37). Психологи, соціологи і особливо юристи добре знають, що спрогнозувати, передбачити і описати всі можливі життєві ситуації і варіанти людської поведінки у них не можна. Завжди виникає щось таке, чого і чекати було годі. Саме тому у правових кодексах всіх держав завжди існували, існують і будуть існувати “правові дери”, які вміло на свою користь використовують правопорушники. У стандартах освіти домінує описовість, яка виражається у намаганні максимально повно окреслити обсяг функцій, задач, вмінь, ситуацій, знань та інші параметри діяльності випусників вузів. Тому аналогічних “дир” уникнути тут неможливо. До того за окремими напрямами підготовки стандартів вищої освіти немає і до сьогоднішнього дня. Не

випадково Міністерство освіти і науки заявляє про необхідність створення стандартів нового покоління.

На жаль, в організації освітнього процесу в Україні, функціонуванні вищої школи в тому числі, відсутній системний підхід. Зміни, що тут відбуваються, далеко не завжди є внутрішньо узгодженими. Це породжує проблеми, вирішувати які на практиці надзвичайно складно, нерідко взагалі неможливо. Наведу лише один приклад. У 2006 році уряд затвердив новий Перелік напрямів, за якими, починаючи з 2007/08 навчального року, має відбуватись підготовка фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра. Він враховує як потреби вітчизняної практики, так і європейські вимоги. Сказане означає, що прийом до вищих навчальних закладів у 2007 році необхідно здійснювати відповідно до положень даного Переліку. Зрозуміло, що навчальний процес для всіх студентів, які вперше сядуть за парти 1 вересня поточного року, повинен організуватись згідно нових освітньо-професійних програм і освітньо-кваліфікаційних характеристик. Інакше і бути не може. Адже саме ці документи визначають стратегію і тактику підготовки фахівців за конкретними напрямами, спеціальностями і спеціалізаціями. Та їх немає і в помині.. Тому в черговий раз, а скільки їх було за часи незалежності України, навчальним закладам прийдеться самотужки вибиратись із непростої ситуації, використовувати старі “лекала” при пошитті нового “одягу”.

Освіта – один із базових чинників розвитку цивілізованого суспільства. Її роль суттєво зростає у сучасному світі, коли кардинально змінюється характер функціонування його рушійних сил. Пальму першості тут тримають знання, компетентність, організаторські здібності, високі технології, інновації. В умовах глобалізації економіки, наростання екологічних проблем, поглиблення водорозділу між розвинутими і відсталими країнами саме освіта об’єктивно бере на себе функцію інструмента, який дозволяє шукати оптимальні шляхи вирішення задач, що постають перед соціумом. Освіта забезпечує продукування, як в рамках всієї цивілізації, так і в межах конкретного суспільства та кожного індивіда, інтелектуального капіталу, який виступає духовною основою поступового руху

суспільства вперед. Важливо підкреслити, що йдеться не просто про освіту, а освіту якісну, тобто таку, яка відповідає всім вимогам сьогодення.

У фахівців, роботодавців, широкої громадськості серйозне занепокоєння викликає низька якість освіти, яку отримують молоді фахівці. "... При інтенсивному нарощуванні місць в університетах на фоні кадрових проблем якість освіти продовжує погіршуватись" [3, 5] – так оцінює ситуацію чільник освітнього міністерства. Сказане означає, що вузівська система функціонує неефективно, продукуючи нею кадри в своїй більшості мають низьку теоретичну підготовку, а про практичну і говорити не приходиться. Якщо спробувати означену ситуацію відтворити за допомогою гами кольорів, то домінуватиме сірий. Найнебезпечніше, що такий стан справ вирізняється стабільністю. Не "відмінно" чи "добре", а саме "задовільно" – такий орієнтир у набутті знань має величезна кількість сучасних студентів. Про знання заочників не хочеться і згадувати. Зовнішня ознака освіти – документ про закінчення навчального закладу, а не глибина знань і компетентність, в дуже багатьох випадках виступає візитною карткою людини. Саме тому досить значний відсоток молодих фахівців роками не може знайти роботу за спеціальністю, і не тому, що немає вакансій, а в силу своєї низької кваліфікації. Якщо крім цього до уваги прийняти деформаційні зміни, що відбулись впродовж останніх 10-12 років у свідомості молоді, - бажання жити красиво і забезпечено про мінімальній особистій трудовій активності, то стає зрозумілим, що в умовах глобалізації країні важко бути гідним конкурентом на світовому ринку праці, товарів і послуг. Саме тому, і я в цьому переконаний, якість освіти – з початкової школи і до вузу – має стати наріжним каменем державної політики у цій сфері. І не в майбутньому, а тепер. Баритися не можна. В протилежному разі годі надіятись на гідне місце держави і суспільства у світовому співтоваристві.

Без сумніву, новим словом у функціонуванні української освіти стало запровадження галузевим міністерством незалежного тестування знань випускників середніх загальноосвітніх шкіл і врахування отриманих юнаками і

дівчатами оцінок під час їх вступу до вузів. І хоча у цьому напрямі зроблено лише перший крок, а відсоток тих, хто пройшов цей спосіб екзаменування дуже незначний, новація отримала позитивну оцінку суспільного загалу. В Українського центру оцінювання якості знань широке поле діяльності. Плани міністерства щодо введення у 2008 -2009 роках обов'язкового тестування знань з окремих навчальних дисциплін у кожного з випускників школи можна тільки вітати.

Чинником, який у сучасних умовах виконує функцію основного джерела трансформаційних процесів у вітчизняній вищій школі, є Болонський процес. Про нього сказано і написано дуже багато. При цьому кількість питань і проблем, як теоретичного, так і практичного характеру, не зменшилась. Болонський процес – гарний приклад усвідомлення представниками освітньої еліти об'єктивної потреби у формуванні загальноєвропейського простору вищої освіти. Але варто пам'ятати, і це дуже важливо, що дана потреба є актуальною передусім для західної Європи. Там для цього існує достатнє економічне, політичне, духовне та й освітнє підґрунтя. Не дивлячись на відмінності, системи вищої школи країн Європейського Союзу навіть дуже багато спільного. Згадаємо також спільність оборонної системи і грошової одиниці, вільний перебіг капіталів, товарів і робочої сили. На пострадянському просторі означена потреба про себе може не заявляє. Тут домінують відцентрові сили, низьким залишається рівень розвитку економіки, не вирішено безліч соціальних і політичних проблем, інші стандарти життя тощо. Тому Болонський процес з моменту свого становлення (1999 р.), зараз дещо менше, в Україні в цілому, вищій школі зокрема, закономірно розглядається багатьма, фахівці – не виняток, як щось зовнішнє, “чуже”, таке, що не зовсім відповідає логіці розвитку вітчизняної освіти. Особливого ентузіазму цей феномен поки що не викликає.

І все ж ми знаходимось у силовому полі Болонського процесу. Європейська спрямованість України об'єктивно становить на порядок денний питання про адаптацію вищої школи до європейських вимог. Це непростий, суперечливий,

багато в чому болісний процес. На цьому шляху дуже важливо не тільки піднятися на якісно новий щабель, а й не втратити здобутки, якими вітчизняна освіта по праву гордиться. Зміни, що відбуваються в останні роки у вищих навчальних закладах в контексті реалізації вимог Болонського процесу, стосуються, на жаль, перш за все процедурних моментів організації навчального процесу і контролю знань студентів, а не глибинних основ діяльності вузівських колективів. У вузівське життя активно входить кредитно-модульна система. Це добре і водночас погано. З одного боку, формуються умови для прозорого співставлення переліків навчальних дисциплін та обсягів часу, що витрачаються студентами для їх засвоєння, незалежно від профіля вузу чи спеціальності. З другого – у погоні за балами, за можливістю отримати підсумкову оцінку “автоматом”, без складання іспита, студенти залишаються без системних знань. Ці знання все частіше мають фрагментарний, “лоскутний” характер. Поки що саме кредитно-модульна система виконує функцію основного “представника” тих трансформацій, які має пережити вітчизняна вища школа у руслі Болонського процесу. А їх багато: кардинальне вдосконалення матеріальної бази вузів; суттєве зростання фінансування освітнього процесу; зменшення обсягу педагогічного навантаження у викладачів; збільшення долі самостійної роботи у студентів; зміна механізмів формування державного замовлення на підготовку фахівців; зростання впливу ринкових важелів при визначенні напрямів і спеціальностей підготовки молодих спеціалістів тощо.

Не дивлячись на те, що у найближчі роки Болонський процес буде надто сильно впливати на функціонування вітчизняної вищої школи, його не варто переоцінювати, розглядати як універсальний механізм, за допомогою якого можна добитись піднесення її на рівень світових стандартів. Щоб досягти цього, потрібно кардинально переорієнтувати державну політику в освітній галузі, надавши освіті статусу одного з найвищих пріоритетів функціонування суспільства і держави. Болонський процес має власні цілі, до речі, як відкрито задекларовані, так і заховані між рядками офіційних документів. У нього є і позитивні, і негативні сторони. Яких більше, покаже час.

Література

1. Див.: Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства. Матеріали до доповіді міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України (1 – 2 березня 2007 року, м. Харків) // Освіта України. – № 16 – 17 (805). – 27 лютого 2007 р.

2. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. № 65 // Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. Нормативний збірник. За загальною редакцією Степка М.Ф., Горбунової А. М.- У двох томах. – Т. 1. – К. : ФОРУМ, 2007.

3. Освіта України. - № 19 (807). – 13 березня 2007р.